

Environmentální publikační aktivity bývalého Geografického ústavu ČSAV v Brně

Kolejka, J.: Environmental Editorial Activities of the Former Institute of Geography, Czechoslovak Academy of Sciences in Brno. *Životné prostredie*, 2017, 51, 2, p. 83–85.

The academic Institute of Geography was operating in the period from 1963 to 1993 when it was dissolved. It was oriented both on the basic, and as well as on the applied geographic (territorial) research. Especially results of applied research respected that time's needs of improved utilizing of natural and human country resources deeply bound with the present and expected state of the environment. The Institute published its environmental research results in five editorial both regular and irregular programmes: Zprávy Geografického ústavu ČSAV (Reports of the Institute of Geography of CSAS – the journal published regularly four times per year), Studia geographica (the journal published irregularly as conference proceedings, thematic paper monographies and monothematic books), Studia carsologica (the journal presenting papers from conferences and institute research about the problems of the karst – published irregularly), Sborník prací (the journal containing occasional collections of papers commonly related with personal anniversaries and completed research projects – published irregularly) and Geografie: teorie – výzkum – praxe (the journal Geography: theory – research – practice – published irregularly outputs of large governmental research projects and distributed to eligible readers only). This paper presents selected important environmental research results published in all publication programmes of the Institute.

Key words: Institute of Geography of Czechoslovak Academy of Sciences, published journals, selected important environmental research results

Geografický ústav Československé akademie věd v Brně společně se svou pobočkou v Praze se během 30 let svého působení (v letech 1963 – 1993) vypracoval na přední vědecké pracoviště zkoumající problematiku životního prostředí v tehdejší Československu. Vzhledem ke geografickému pohledu na věc do středu zájmu studia patřily především teritoriální, případně časoprostorové aspekty životního prostředí a krajiny. Výrazem cílevědomé orientace na environmentální problematiku byly jak řešené výzkumné úkoly (z různých hledisek na problematiku nahlížely tradičně orientovaná oddělení ústavu – fyzické geografie, ekonomické a sociální geografie – i pracoviště přímo specializovaná na danou problematiku, jako bylo oddělení geografických syntéz faktorů životního prostředí), tak i vyvíjející se nové postupy a technologie (v oblasti digitální kartografie, geografických informačních systémů a dálkového průzkumu Země). Výstupy z řešených úkolů nacházely publicitu ve vydávaných jednorázových výzkumných zprávách nebo v pravidelných či nepravidelných periodikách a monografiích.

Rozsáhlou publikační činností Geografického ústavu ČSAV dokumentují časopisecké řady: *Zprávy Geografického ústavu ČSAV* (vydávané v letech 1963 – 1992), *Studia geographica* (v letech 1963 – 2010), *Sborník prací* (1983 – 1992), *Studia carsologica* (1989 – 1990) a *Geografie – teorie, výzkum a praxe* (1986 – 1990). Část z těchto řad pak přešla do ediční aktivity transformací nově vzniklého Ústavu geoniky Akademie věd České

republiky po zrušení Geografického ústavu ČSAV v roce 1993. V Ústavu geoniky AV ČR tehdy vzniklo doposud velice aktivní oddělení environmentální geografie, jehož původní personální složení tvořili většinou bývalí pracovníci zaniklého ústavu. Mnohé z vydaných publikací Geografického ústavu ČSAV odrážejí rovněž jeho solidní mezinárodní renomé v oblasti studia životního prostředí na evropské i světové úrovni. Pracoviště navštěvovali přední zahraniční odborníci-geografové z obou sfér tehdy ideově rozděleného světa, byť pochopitelně převažovali vědci ze socialistických zemí. Ústav uspořádal řadu mezinárodních setkání na toto aktuální a přitom citlivé téma, jež poutalo a stále poutá pozornost co nejširší veřejnosti.

Zásadní publikační výstupy Geografického ústavu ČSAV lze rozdělit do několika typů:

1. výzkumné zprávy, zpravidla regionální;
2. tematické monografie mimo ediční řady;
3. časopisecké edice – kolektivní i individuální, monografické i polytematické;
4. sborníky prací z konferencí pořádaných ústavem vně i v rámci edičních řad;
5. kartografická environmentální tvorba.

Geografický ústav ČSAV prováděl komplexní geografický, cíleně environmentálně zaměřený výzkum ve vybraných regionech české části Československa. Pozornost se soustředila na oblasti s očekávanými environmentálními (či bezpečnostními) změnami po realizaci rozsáhlých ekonomických opatření, zpravidla v průmyslu (prognos-

tické studie pro prostor Jaderné elektrárny Dukovany, nových kamenouhelných dolů v okolí Frenštátu pod Radhoštěm na severní Moravě, v podkrušnohorských pánvích, Liberecko), ale i v zemědělství (okolí Měřina na Českomoravské vrchovině), vodním hospodářství (území výstavby Novomlýnských nádrží na řece Dyji na jižní Moravě) a v dopravě. S odstupem času u řady z iniciálních studií k očekávanému vývoji životního prostředí proběhly verifikační výzkumy. Výsledky prognostických a verifikačních studií byly publikovány v interních výzkumných zprávách, na které se zpravidla vázal určitý omezovací distribuční režim. Část prací byla určena jen pro omezený okruh uživatelů (pro služební potřebu) či podléhala konkrétní míře utajení. Stranou nezůstaly ani teoretické stránky výzkumu životního prostředí v geografii (Voráček, 1980).

Environmentální problematika byla klíčovou součástí jednání a pozdějších publikací zaměřených na aplikovanou geografii. Jako příklady lze zmínit Sborník prací 4 *Applied geography – La géographie appliquée – Aplikovaná geografie* (Střída, Kára, eds., 1984) vycházející ze stejnojmenného zasedání komise Mezinárodní geografické unie (IGU) v roce 1983 v Praze a Brně. V rámci spolupráce s tehdejší Jugoslávií proběhl seminář *Využití moderních metod pro geografický výzkum životního prostředí*, jehož výsledky byly publikovány ve stejnojmenném Sborníku prací 18. Podobný charakter měl i domácí seminář a zá-

věrečná publikace k 60. výročí narození významného českého biogeografa Jaroslava Raušera ve Sborníku prací 24, *Biogeografie a její aplikace* (Lacina, ed., 1989). Ryze environmentální zaměření měla řada konferencí pořádaných ústavem. Jednou z posledních byla konference *Antropogenní dopady a změny životního prostředí krasu*, konaná postupně v Československu (na Moravě a na Slovensku) a v Maďarsku, ze které vyšlo monotematické číslo časopisu *Studia carsologica* (2/1990). Této události se zúčastnili odborníci z řady evropských i mimoevropských zemí.

V ediční řadě s limitovanou distribucí *Geografie: teorie – výzkum – praxe*, svazku 1 na téma *Prognózování rozvoje oblastí ČSSR na základě racionálního využívání jejich zdrojů* (Horová, ed., 1986) byly zveřejněny výsledky společného semináře Geografického ústavu ČSAV a Výzkumného ústavu palivoenergetického komplexu z roku 1985. Ve svazku 2 téže edice pak byly publikovány konkrétní náměty řešení stejnojmenného *Hlavního úkolu Státního plánu základního výzkumu* (Vahala, ed., 1986). Ve třetím svazku dané edice pak vyšla *Geografická diferenciacie okresu Blansko* pojednávající o aktuálním stavu jednotlivých přírodních složek krajiny z hlediska životního prostředí a antropogenních aktivit s intenzivními dopady na prostředí v rámci komplexní regionální environmentální studie (Lacina, Quitt, eds., 1986). Složitou environmentální situaci v oblasti podkrušnohorských (hnědouhelných) pánví se zabývala studie *Fyzicko-geografické hodnocení krajiny Teplicka* publikovaná v svazku 4 dané ediční řady (Příbyl, ed., 1986). Teritoriálně i významem rozsáhlou prací pak byla publikace *Geografická diferenciacie životního prostředí Jihomoravského kraje* v svazku 5 (Buček, ed., 1986). V navazujícím svazku 6 byly otištěny poznatky z výzkumu na téma *Geografické hodnocení stavu životního prostředí Frenštátka a prognóza jeho změn pod vlivem budování a provozu nových dolů* (Mikulík, ed., 1987). V pozmeněném titulu edice *Geografie: teorie a praxe* pak v svazku 10 byla odborníkům předložena studie *Vybrané aspekty geografického hodnocení stavu a vývoje životního prostředí v ČSR* (Ungerman, ed., 1988). Krátce po politických a společenských změnách v Československu vyšla další obsáhlá studie shrnující výsledky předcházejícího komplexního výzkumu na téma *Geosystémová analýza stavu životního prostředí ČSR* v rámci svazku 11 (Buček, Mikulík, eds., 1990). Většina svazků této řady vyšla ve dvou dílech – první díl obsahoval textové pojednání, zatímco druhý díl zahrnoval obsáhlou mapovou dokumentaci.

Mnoho pozoruhodných environmentálně zaměřených výstupů se objevilo v ediční řadě *Studia geographica*. Jednou z prvních široce pojatých krajinářských publikací byla monografie *Systémová teorie a studium krajiny* (Demek, 1974). Autor v ní pojednal systémové pojetí krajiny jako útvaru vzájemně intenzivně propojených součástí, v níž změny kteréhokoliv subsystému (v daném případě přírodní komponenty), vyvolávají změny ostatních složek. Tato práce položila základ moderní-

ho krajinářského a nakonec i environmentálního bádání v české geografii a je dodnes citována v odborném tisku.

Z mnoha environmentálně orientovaných prací publikovaných ve *Zprávách Geografického ústavu ČSAV* lze zmínit pojednání *Biogeografický přístup k vytváření územních systémů ekologické stability krajiny* (Buček, Lacina, 1984), který do značné míry uvedl problematiku ÚSES do povědomí odborné geografické komunity.

Významné postavení v environmentální publikační produkci ústavu sehrála kartografie. Mapy s tematikou životního prostředí byly jednak standardní součástí již zmiňovaných textových zpráv, ale jednak také představovaly samostatná mapová díla. V *Souboru map fyzickogeografické regionalizace ČSR* (Czudek, Balatka a kol., 1976) vyšla v měřítku 1 : 500 000 mapa Životní prostředí ČSR autorského týmu pod vedením profesora J. Demka. V upraveném vydání se pak stala součástí publikace téhož autorského týmu *Životní prostředí ČSR* (Demek a kol., 1978), která vycházela z dřívější stejnojmenné monografie v časopise *Studia geographica*. Šlo o jednu z prvních komplexních (polyparametrických) map životního prostředí vůbec, a to i ve světovém měřítku. Ucelený soubor map životního prostředí z několika hledisek byl součástí *Atlasu obyvatelstva ČSSR. Díl V. Životní prostředí, rekreace* (1987), vydaný ve spolupráci ústavu s Federálním statistickým úřadem. Publikována byla rovněž sada (většinou analytických) map životního prostředí v měřítku 1 : 50 000 na příkladu listu Hodonín. Životní prostředí se stalo klíčovým tématem map vydávaných v rámci mezinárodní spolupráce stredoevropských socialistických zemí s vídeňským Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut. Zcela výjimečným dílem se stal *Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR* (1992), vydaný ve spolupráci Geografického ústavu ČSAV s Federálním výborem pro životní prostředí.

Není bez zajímavosti, že Geografický ústav ČSAV jako jedna z prvních institucí Československa úspěšně zavedl v polovině 80. let 20. století digitální kartografii na bázi vlastního automatizovaného zařízení DIGIKART společně československo-východoněmecké provenience.

* * *

Úspěšný environmentální výzkum pokračuje v navazujícím oddělení environmentální geografie na Ústavu geoniky AV ČR v Ostravě, v jeho brněnské pobočce. Řešené studie s publikačními výstupy se týkaly jak vlivu navrhované výstavby kanálu Dunaj – Odra – Labe na životní prostředí, tak znečištění vod v povodí Dunaje či osud odkališť po těžbě uranu v Dolní Rožínce. Pracoviště od roku 1993 vydává časopis *Moravian Geographical Reports*, který je zařazený do světových databází. Jeho pracovníci se významným způsobem podíleli na tvorbě *Atlasu krajiny České republiky* (Hrnčiarová, Mackovčín, Zvara a kol., 2009).

Literatura

- Atlas obyvatelstva ČSSR. Díl V. Životní prostředí, rekreace. Brno: Geografický ústav ČSAV, Praha: Federální statistický úřad, 1987, nestránkované.
- Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR. Brno: Geografický ústav ČSAV, Praha: Federální výbor pro životní prostředí, 1992, nestránkované.
- Buček, A. (ed.): Geografická diferenciacie životního prostředí Jihomoravského kraje. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 5. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1986, 211 s. a mapová příloha.
- Buček, A., Lacina, J.: Biogeografický přístup k vytváření územních systémů ekologické stability krajiny. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 1984, 21, s. 27 – 36.
- Buček, A., Mikulík, O. (eds.): Geosystémová diagnóza stavu životního prostředí ČSR. Geografie: teorie a praxe, svazek 11. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1990, 212 s. a mapová příloha
- Czudek, T., Balatka, B. a kol.: Soubor map fyzickogeografické regionalizace ČSR. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1976, nestránkované.
- Demek, J.: Systémová teorie a studium krajiny. *Studia geographica*, 1974, 40, 1 – 200 s.
- Demek, J. (ed.): Životní prostředí ČSR. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, 158 s. a mapová příloha.
- Horová, M. (ed.): Prognóza rozvoje oblastí ČSSR na základě racionálního využívání jejich zdrojů. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 1. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1986, 37 s.
- Hrnčiarová, T., Mackovčín, P., Zvara I. A kol.: Atlas krajiny České republiky / Landscape Atlas of the Czech Republic. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, Průhonice: Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., 2009, 332 s.
- Lacina, J. (ed.): Biogeografie a její aplikace. Sborník prací 24. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1989, 239 s.
- Lacina, J., Quitt, E. (eds.): Geografická diferenciacie okresu Blansko. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 3. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1986, 210 s. a mapová příloha.
- Mikulík, O. (ed.): Geografické hodnocení stavu životního prostředí Frenštátska a prognóza jeho změn pod vlivem budování a provozu nových dolů. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 6. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1987, 179 s. a mapová příloha.
- Příbyl, J. (ed.): Fyzicko-geografické hodnocení krajiny Teplicka. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 4. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1986, 161 s. a mapová příloha.
- Střída, M., Kára, J. (eds.): Applied geography – La géographie appliquée – Aplikovaná geografie. Sborník prací 4. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1984, 184 s.
- Ungermaň, J. (ed.): Vybrané aspekty geografického hodnocení stavu a vývoje životního prostředí v ČSR. Geografie: teorie a praxe, svazek 10. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1988, 135 s. a mapová příloha.
- Vahala, V. (ed.): Sborník prací HÚ SPZV IX-11-4 Prognóza rozvoje oblastí ČSSR na základě racionálního využívání jejich zdrojů. Náměty k řešení HÚ IX-11-4. Geografie: teorie – výzkum – praxe, svazek 2. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1986, 93 s.
- Voráček, V.: Vypracování teoretických a metodických zásad komplexního výzkumu a modelování teritoriálních struktur a procesů v životním prostředí. Závěrečná zpráva. Brno: Geografický ústav ČSAV, 1980, 195 s.

doc. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc., kolejka@geonika.cz
 Ústav geoniky Akademie věd České republiky, v. v. i,
 Ostrava, oddělení environmentální geografie, Drobného 28, 602 00 Brno, Česká republika